

پژوهشی بر قالی‌های دستباف قدیم یزد

دکتر یوسف منصورزاده

دکتری موزه‌داری، عضو هیأت علمی میراث فرهنگی استان تهران

منیره عطریان

کارشناسی ارشد پژوهش هنر-دانشگاه پیام نور تهران شرق

مقدمه

جایگزین شدن ماشین آلات نساجی به جای دستگاه‌های دستی در دوره قاجار و افول نساجی دستی، هنرمندان شعرباف را وادار ساخت که برای امرار معاش و گذران امور زندگی خود به قالی‌بافی روی آورند. نظرها و عقاید گوناگونی راجع به شروع قالی‌بافی در استان وجود دارد؛ اما بدیهی است که رواج و همه‌گیر شدن بافت قالی در این استان مقارن با زوال نساجی دستی بوده است. در قالی‌های لچک ترنج، درختی، تصویری، جانوری و واگیره‌ای از اعم طرح قالی‌هایی بود که در این دوران و پس از آن در یزد بافته شد. ولی قالی‌های با طرح واگیره‌ای مانند «گل و ماهی یا هراتی»، «سردار جنگی»، «امیر جنگی»، «احمد محمدآبادی»، «تال و خونچه» و بعضاً «شرق لندن»، از محبوبیت و رواج بیشتری برخوردار شدند. در این میان برخی از قالی‌ها مانند سردار جنگی و امیر جنگی برخلاف بقیه، در گذشت زمان، دارای طرح، نقش و رنگ ثابتی نبودند و دچار تحولاتی شدند.

این مقاله به بررسی اسامی طرح قالی‌ها و سیر تحولی که هر طرح داشته و سپس ارتباط آن با نقوش و رنگ‌های به‌کار گرفته شده در آن طرح می‌پردازد.

ساختار کلی قالی دستباف در یزد

دار متداول مورد استفاده در شهرستان‌ها، دار عمودی گردان می‌باشد که در گذشته شهرستان ابرکوه از این امر مستثنی بوده و قالی‌بافان از دار افقی بهره می‌برده‌اند. و چله‌کشی رایج در این استان، به روش فارسی صورت می‌گیرد.

گره متداول، گره فارسی یا نامتقارن است و از دو پود که یکی ضخیم و دیگری نازک است استفاده می‌کنند. البته در گذشته سه پود نیز رایج بوده است. جنس تارها نیز از پنبه و پودها از پنبه یا پشم که رنگ آن‌ها امروزه آبی است درحالی‌که پیش از آن به رنگ قرمز بوده است. رج‌شمار در استان یزد از ۳۵ تجاوز نمی‌کند. البته امروزه در موارد خاص و برای بافت قالی‌های تزئینی از رج‌شمارهای بالاتری نیز بهره می‌گیرند.

در گذشته رنگ‌رزی خامه‌های مورد استفاده، به صوت سنتی و تمام با رنگ‌زاهای سنتی صورت می‌گرفته و در برخی موارد از پشم دست‌ریس برای بافت بهره می‌جستند. امروزه علاوه بر رنگ‌زاهای سنتی، مواد و رنگ‌های شیمیایی، برای رنگ‌رزی الیاف رواج دارد.

چکیده

مقاله^[۱] حاضر تحقیقی است، در زمینه بررسی و مطالعه متنوع‌ترین قالی‌های قدیمی به جا مانده در یزد، که از دوران قاجار در یزد بافته شده‌اند. این پژوهش با استفاده از روش تحقیق توصیفی و با استناد به منابع کتابخانه‌ای و با تکیه بر مصاحبه‌های میدانی و مشاهده قالی‌های باقیمانده، به بررسی و معرفی مهم‌ترین و پررونق‌ترین قالی‌ها با طرح‌های واگیره‌ای در این دوران، می‌پردازد. لذا با دسته‌بندی اطلاعات جمع‌آوری شده، به تحلیل طرح‌ها و ارتباط آن‌ها با نامشان و همچنین به مطالعه تطبیقی نقوش اصلی این قالی‌ها، با دیگر هنرهای موجود در یزد (به‌ویژه نقوش موجود در تزئینات معماری و پارچه‌های دستباف)، از منظر هم‌نشینی طرح و نقش در کنار یکدیگر، پرداخته و در نهایت، به جمع‌بندی، مطالب تهیه شده می‌پردازد.

در طول دوران‌های متوالی بافت قالی با طرح‌های متنوع در یزد رواج داشته است، نظیر طرح‌های لچک و ترنج، تصویری، حیوان‌دار، درختی، هندسی و... که در این میان از دوران قاجار، طرح‌هایی با نقشه واگیره‌ای؛ مانند «گل و ماهی (هراتی)»، «سردار جنگی»، «امیر جنگی»، «احمد محمدآبادی»، «تال و خونچه» و بعضاً «شرق لندن» از رواج و محبوبیت بیشتری در بین بافندگان و خریداران یزدی (در مقایسه با طرح‌های غیر واگیره‌ای) برخوردار شدند.

بررسی‌ها بر روی طرح و نقش قالی‌های واگیره‌ای مذکور نشان می‌دهد که ضمن تأیید بومی بودن نام طرح و نوع نقوش و هم‌نشینی آن‌ها، هنرمندان یزدی در ارائه طرح، نقش و رنگ قالی‌های دستباف خود، از همه هنرهای سنتی و بومی یزد بهره برده‌اند و به‌طور کلی ساختار هر کدام از قالی‌ها به‌گونه‌ای با نمادهای هنری، تاریخی، فرهنگی و اعتقادات مذهبی مردمان این خطه کویری، ارتباطی مستقیم دارد. اگرچه ممکن است ایده اصلی طرح قالی‌های بافته شده در این استان، از هنرمندان یزدی نباشد؛ اما انتخاب، رواج و محبوبیت یافتن آن در دوره‌ای خاص و از همه مهم‌تر، واگیره‌ای بودن طرح‌ها که شباهت آن را به نحوه بافت پارچه‌ها (با در نظر گرفتن این موضوع که بیشتر بافندگان قالی همان پارچه‌بافان دستی بودند) بیشتر می‌کند؛ می‌تواند ریشه در ضمیر و اعتقادات آن‌ها داشته باشد.

۱- برگرفته از پایان نامه کارشناسی ارشد با موضوع «معرفی، شناخت و بررسی طرح، نقش و رنگ در قالی دستباف یزد با رویکرد نشانه‌شناسی»، به راهنمایی آقای دکتر یوسف منصورزاده و مشاوره آقای دکتر افلاطون صادقی.

اجزاء دار قالی در یزد شامل: سردار و زیردار که به نورد بالا و پایین معروف بوده و گرت (کجو) و هاف می باشد. چوب مورد استفاده برای ساخت دار، از درختان افرا و سپیدار و چنار روستاهای اطراف یزد، تهیه می شده؛ چون چوب آن ها صاف و بدون گره بوده است. در یزد علاوه بر این اجزاء، از پهنا (میتز یا متیت)، نیز برای ثابت نگه داشتن عرض قالی بافته شده استفاده می گردد. (دهقان، ۱۳۸۵: ۶۵)

ابزار بافت قالی در یزد شامل کلوزار (دفتین)، پاکی (کاردک)، برپاکی (کارد) می باشد. شیرازه پیچی به روش متصل موازی بوده و همزمان با بافت انجام می گیرد. (همان، ۶۷)

در استان یزد، به غیر از مناطق نایینی باف (عقدا، نارستان و رباطات از توابع شهرستان اردکان)، که همزمان با بافت، پرداخت نیز انجام می دهند، در سایر نقاط استان، که قالی های درشت باف و متداول شهر یزد را می بافند، بافندگان اصلاً کار پرداخت را انجام نمی دهند و پرداخت این گونه قالی ها پس از اتمام بافت و در واقع زمان فروش در کارگاه های روگیری قالی که اکثراً در شهر یزد واقع هستند به وسیله استادکاران ماهر با ماشین های برقی انجام می شود. لازم به یادآوری است که تا ۳۵ سال پیش این کارگاه ها با قیچی ها و اره های دستی مدل قیچی ها و اره های گرمایی کار، روگیری قالی را انجام می دادند. همچنان که قدمت قالی بافی در یزد و سایر شهرهای استان زیاد نمی باشد، کار مرمت و رفوگری قالی نیز از قدمت بالایی برخوردار نیست و سابقه آن به بیش از ۵۰ سال نمی رسد و مشهور است که اولین استادکار رفوگر یزد تبریزی الاصل بوده است و رفوگران فعلی از شاگردان وی می باشند. امروزه فقط در شهرهای یزد و اردکان تعدادی رفوگر ماهر وجود دارند که علاوه بر کار رفوگری، سر راست کردن و سایر عملیات تکمیلی روی قالی را انجام می دهند. ابزار رفوگری شامل: قیچی صاف، قیچی پرداخت، قلاب، قلاب پشت، قلاب خوار، سوزن دفتین، کیله و انبردست می باشد. (همان)

پیشینه قالی بافی در یزد

شهرستان یزد از روزگاران قدیم، از مهم ترین مراکز نساجی دستی (شعربافی) و حتی قالی بافی بوده است. به طوری که سیسیل ادواردز در کتاب مشهور خود به نام «قالی ایران»، در مورد قالی یزد و سایر دست بافته های آن از قول «گوویا»^[۱] که در سال ۱۶۰۳ میلادی مطابق با ۱۰۲۲ هجری قمری (زمان حکومت صفویان در ایران) از یزد بازدید کرده می گوید: "در آشور، ۱۴ فرسنگی یزد، قالی بسیار زیبا و گران بهایی گسترده بودند" و اضافه می کند که بهترین قالی دنیا در یزد بافته می شود. سیسیل ادواردز در ادامه به این نکته اشاره می کند که، در هیچ جای دیگر ندیده است که به قالی بافی یزد در زمان صفویان اشاره شده باشد و معتقد است که گوویا منظورش از یزد، کرمان بوده است، که این نکته، مسأله زادگاه قالی های دوران صفویه را پیچیده تر می سازد. (ادواردز، ۱۳۶۸)

از آنچه که گوویا در مورد قالی یزد در دوره صفویان بیان داشته است، بگذریم منابع دیگری دال بر اینکه در زمان زندیان، یزد از

مراکز بافت قالی دستباف بوده است، وجود دارد:

آنچه که از این دوران ۶۰ ساله حکومت زندیه در ایران در مورد قالی نتیجه می شود این است که، قالی های زینتی و بزرگ پارچه، کاهش بسیار چشم گیر داشته است، ولی قالی بافی در سراسر دوره های افشاریه و زندیه به ویژه در ایلات و عشایر ادامه داشته و مناطق خراسان، کرمان، هرات، یزد، کاشان، بروجرد... از مراکز عمده تولید قالی بوده اند. بیشترین طرح های قالی در این دوره با نقوش گل و بوته، گلدانی، بندی، هراتی، بوته های تکراری، گل های ریز به نام های مختلف صد تومانی، داوودی و غیره تزیین می شده است. (حشمتی رضوی، ۱۳۸۹: ۲۳۵)

در سال ۱۸۰۱ میلادی (اوایل حکومت قاجاریه در ایران)، در یک گزارش سری درباره تولیدات، صادرات و واردات ایران که توسط «سرجان ملکم»^[۲]، به رئیس هیات مدیره «کمپانی هند شرقی» انجام گرفته؛ یزد، کاشان، طمس و شهرهای خراسان بزرگ، به عنوان مراکز بافت قالی ذکر شده است. (همان، ۱۳۴)

بیشتر منابع تاریخی به این نکته اشاره دارند که رواج قالی بافی دستی در یزد، مقارن با افول نساجی دستی بوده است؛ که مطابق با قرن ۱۹ میلادی (زمان حکومت قاجاریه در ایران) است. همان زمانی که منسوجات انگلیسی، که از نظر طرح و رنگ متنوع تر بودند، وارد کشور شدند و جای منسوجات دستی را گرفتند.

«کنت دوسرسی» در کتاب خود نیز این نکته را یادآور می شود که: بازار خوب پارچه های پنبه ای انگلیسی، موجب شده است که صنایع محلی از میان برود و هیچ چیز نشان نمی دهد که روزی این صنایع، که در برابر رقابت های خارجی خرد شده اند، بتوانند سر بلند کنند. قزوین، کاشان، یزد، کرمان و حتی شیراز، تمام این شهرها سابقاً به خاطر صنایع شان، تجارت شان و پارچه های ابریشمی شان شهرت زیاد داشتند و امروز (ایران در سال ۱۸۳۹-۱۸۴۰ میلادی یا ۱۲۵۵-۱۲۵۶ هجری قمری) دوران زوال کامل را می گذرانند و آنچه را می توانند فراهم نمایند، بسیار ناچیز است. فقر فوق العاده کشور و سادگی لباس های جدید، موجب شده است که صنایع قدیمی از میان بروند. (قلمسیاه، ۱۳۷۵: ۱۱)

سپس ماشین آلات نساجی، جایگزین دستگاه های شعربافی شدند. با استقرار صنایع بافندگی در شهر یزد و همچنین عدم استقبال از پارچه های شال، تعدادی از دست بافان یزدی، که اغلب به تولید و تهیه انواع پارچه، چادرشب و... اشتغال داشتند، از پیشه قدیمی خود دست شسته و برای گذران امور زندگی، به حرفه قالی بافی روی آوردند.

سیسیل ادواردز در کتاب قالی ایران خود به این نکته اشاره می کند که: قبل از ورود کرمانی ها به یزد و گسترش طرح قالی کرمان در آن، قالی بافی در یزد کم و بیش رواج داشته است و اغلب قالی های بی که بافته می شد، یکی از این دو طرح هراتی و سردار جنگی را داشت. توسعه سریع این صنعت، موجب از بین رفتن ویژگی های مشخص قالی گردید. قالی این شهر نوع جالب توجهی را تشکیل می داد و ارزش نگهداری داشت. ولی میزان تقاضا از تهران برای

هفت یا هشت رنگ می‌بافتند. این طرح بیشتر در زمینه سرمه‌ای و حاشیه سرمه‌ای اجرا شده و در مسجد و تکایا پهن می‌گردید. شاید استفاده از این رنگ به خاطر این باشد که در محل‌های مذهبی رنگ سنگینی است.^[۱] (رستگار و افروغ، ۱۳۸۹: ۱۱۹) در برخی قالی‌ها، مانند آنچه در تصویر شماره ۱ مشاهده می‌شود، بافنده تلاشی برای پنهان کردن نقش ماهی نداشته است و حتی با نشان دادن آن به رنگ قرمز و ایجاد تالو با رنگ سفید در فلس‌های آن، به نقش ماهی تأکید ورزیده است. در میان دو ماهی گلی با ۱۶ پر وجود دارد که این ویژگی در نمونه‌های دیگر موجود در یزد دیده نشد. به نظر نگارنده اگر روز شانزدهم هر ماه شمسی به نام روز مهر نامگذاری شده باشد، این مسأله می‌تواند رابطه ظریف بین این گل ۱۶ پر و اعتقاد مهری یزدیان را تأیید کند. از این دست نقوش می‌توان به ترنج‌گردان کاشی‌کاری سقف کنبد خانه مسجد جامع کبیر یزد اشاره کرد. نقش ماهی و گل هشت‌پر از مهم‌ترین و پرکاربردترین نقوش به‌کار رفته در هنرهای بومی یزد به‌ویژه هنر سفالگری و انگوسازی به‌شمار می‌روند.

تصویر شماره ۱: قالی دستباف یزد با طرح هراتی، موجود در مسجد تاریخی نظرکرده یزد (عکس از نگارنده)

رنگ غالب در طرح گل و ماهی یا هراتی در یزد، بیشتر رنگ سرمه‌ای و لاک‌می‌باشد که رنگ سرمه‌ای (از خانواده رنگ آبی) می‌تواند نشانی از آب برای حیات ماهیان باشد، لکن این رنگ در همنشینی با رنگ لاک‌می، نوعی توازن و هارمونی رنگی را در کل قالی به وجود آورده است. در تمام قالی‌هایی که در یزد با این طرح بافته شده‌اند؛ رنگ سرمه‌ای در زمینه ثابت مانده است. "حضور ماهی بر روی ظروف مناطق کویری می‌توانسته کنایه‌ای بر بی‌آبی و خشکی باشد، هرچند نباید نقش اساطیری آن را از یاد برد. عمده خطچه‌هایی به شکل مورب و ضربدر (X) در زیر شکم ماهی ترسیم می‌شود که در بعضی موارد در قسمت بالایی بدن ماهی، نقش شبیه به فلس را ایجاد می‌کند."^[۲] (چیتی، ۱۳۸۳: ۳۹) این شکل ضربدر همان گردونه مهر است که در قالی به صورت گل و در سفال به این شکل متجلی می‌شود.

"حضور دیگر نقش ماهی، بر سنگ گورهای «قبرستان سید الصحراء» یزد است که در کنار نقوش دیگری مثل سرو و پرنده

قالی بافی کرمان به قدری بود که بازرگانان یزدی چندین نفر طراح و قالی‌باف (از جمله استاد قاسم و استاد حسین)، برای بافتن قالی از کرمان به یزد بردند، به طوری که در اندک مدتی قالی مخصوص یزد از بین رفت.^[۳] (ادواردز، ۱۳۶۸)

با این تفاسیر می‌توان در رابطه با تاریخ شروع قالی بافی در یزد، به قبل از قاجار و ورود کرمانی‌ها به یزد بازگشت؛ یزدی‌ها برخلاف کرمانی‌ها از «جفتی بافی»^[۴] در قالی استفاده نمی‌کردند؛ و این خود بازگوکننده این مطلب است که یزدی‌ها، به بافت صحیح قالی آشنایی کامل داشته‌اند؛ پس قالی بافی در دوره‌ای که نساجی دستی اقول می‌کند، رونقی خاص می‌یابد که این دلیل بر آغاز قالی بافی در یزد نیست؛ بلکه اوج اعتلا و همه‌گیر شدن آن است.

از مهم‌ترین مناطق بافت قالی در استان یزد می‌توان به شهرستان‌های ابرکوه، اردکان، بافق، تفت، خاتم، صدوق، مهریز، میبد و یزد اشاره نمود.

بررسی ویژگی‌های طرح و نقش در قالی‌های دستباف قدیم یزد

بیشتر طرح قالی‌هایی که از دوره قاجار و پس از آن در یزد رواج فراوان یافت، واگیره‌ای بودند که مهم‌ترین آن‌ها عبارتند از: «گل و ماهی یا هراتی»، «سردار جنگی»، «امیر جنگی»، «احمد محمدآبادی»، «تال و خونچه» و «شرق لندن» از مهم‌ترین این طرح‌ها به‌شمار می‌رفت که ویژگی‌های آن‌ها به شرح زیر مورد بررسی قرار می‌گیرد:

طرح گل و ماهی (هراتی)^[۵]

در گذشته قالی با طرح گل و ماهی یا هراتی از رایج‌ترین قالی‌ها در بین مردمان یزد به‌شمار می‌رفت. «طرح هراتی، طرحی است که از شرق ایران سرچشمه گرفته و به مرور زمان در پهنه ایران پرورده و تکمیل شده است.» (نصیری، ۱۳۷۴: ۷۲) این طرح واگیره‌ای بوده که بافنده آن را در طول و عرض قالی تکرار می‌کرد و بر اساس سایز و بزرگی قالی، تعداد واگیره‌ها نیز تغییر می‌یافت. در بافت این طرح در یزد، از لچک و ترنج میانی خبری نبوده و معمولاً بدون لوزی بافته می‌شده که «از این جهت به قالی‌های بافته شده در خراسان، نزدیک است.» (ادواردز، ۱۳۶۸: ۴۶)

«سیسیل ادواردز» این طرح و سردار جنگی را از طرح‌های غالب یزد نام می‌برد.^[۶] (ادواردز، ۱۳۶۸: ۳۱) «که اکنون باقیمانده نمونه این قالی‌ها، بافت تولیدی «نیکوکار»^[۷] است و در مساجد تاریخی یزد مانند «مسجد نظرکرده» (تصویر شماره ۱) و «مسجد غریب» نگهداری می‌شود.» (مصاحبه، ابریشم^[۸]، زمستان ۹۱)

"این طرح در یزد بیشتر با عنوان «گل و ماهی» به دلیل بزرگی گل نسبت به ماهی، و کمتر با عنوان «بند ماهی» و «هراتی» کاربرد دارد." (مصاحبه، علی‌مندگاری^[۸]، تیر ۹۱) "این قالی را، با رح‌شمار ۳۰ و معمولاً با ۴-نوعی تقلب در بافت قالی که باعث افت کیفیت قالی می‌شود.

۵- نام هراتی هیچ ارتباطی با بخش هرات در شهرستان خاتم یزد ندارد و منظور همان هرات افغانستان است.

۶- تولیدکننده قالی دستباف، حدود ۶۰ سال پیش.

۷- عباس ابریشم از قدیمی‌ترین تولیدکنندگان بازار یزد.

۸- تولیدکننده قالی دستباف با طرح امیر جنگی

تصویر شماره ۲: سردار نصیرخان بختياری (عکاشه، ۱۳۶۵:۷۳۱)

در یک نتیجه گیری کلی، حکومت کوتاه مدت سردار جنگ را می توان مبین عملکردی دو رویه دانست. از یک طرف، در مقام دفع دزدان راه‌ها و ایجاد امنیت و ثبات در داخل شهر و نیز «تأسیس انجمن ولایتی» در نظر مردم به صورت منجی جلوه کرد، و از طرف دیگر با اخاذی های هنگفت و بازگذاشتن دست عاملان، خود در انجام هرگونه عمل دل‌بخوایی، مشروطه را به نحوی دیگر باز نمون ساخت. (همان، ۸۰)

ویژگی های طرح سردار جنگی

واگیره طرح قالی سردار جنگی، نیز در طول و عرض قالی تکرار می شد، که از نمونه اولیه آن (از لحاظ طرح و نقشه) می توان به دو منبع اشاره کرد:

۱- آنچه در سایت قالی ایران به آن اشاره شده و تاریخ بافت آن را ۱۸۶۰ میلادی (۱۵۲ سال پیش، اوایل قاجار) ذکر می کند. (تصویر شماره ۳)

۲- تصویری از قالی های قدیمی بافته شده در یزد با عنوان سردار جنگی، که در «تولیدی فرش دستباف نصیریانی»^[۹]، حدود ۳۰ سال پیش احیاء شده اند. (تصویر شماره ۴)

در این تصاویر، مهم ترین و اصلی ترین نقش در این قالی، همان نقش میانی است که شیمه به دسته شمشیر است که روبروی یکدیگر تکرار شده است. بزرگی ترنج میانی و مماس شدن آن با لبه حاشیه عرضی قالی. "حاشیه پهن آن با گل های بزرگ شاه عباسی (لوتوس)، از نشانه های اصیل بودن این طرح به شمار می رود". (مصاحبه، علی شادگاری، تیر ۹۱)

۹- تولیدکننده و احیاءکننده قالی های دست باف قدیمی در یزد

آمده است؛ که با توجه به نحوه طراحی، رنگ آمیزی و شیوه اجرایی که بر روی بستر و زمینه کاشی انجام پذیرفته، سنگ گور (کاشی) را منسوب به میبد می دانیم". (همان، ۴۰) "مسجد جامع کبیر"، «مسجد میرچخماق»، «مسجد سهل بن علی» در یزد و داخل صحن «مسجد شاهولی» در نفت، از اماکن متبرکه ای هستند که این نقش (گردونه مهر) را در خود دارند. از دیگر صنایع مهم استان یزد، «زیلو» است که نقش گردونه مهر را در کنار نقوش طبیعی و مجرد که آرایه ای تزئینی است و زیلوبافان قدیمی آن را «گردونه» و برخی دیگر «چپ-راست» می گویند، در خود دارد. لازم به توضیح است که این نقش در قسمت بالای هشت پر خورشیدی بافته می شود و این عنصر تزئینی بیشتر بر روی زیلوهای سجاده ای دیده می شود". (همان، ۳۵) توجه به این موضوع که خورشید سمبل اسلام است و در بعضی متون ادبی نقش ماهی را نماد حضرت محمد(ص) دانسته اند که در بحر اسلام مستغرق است؛ کاربرد این نقوش را در اماکن مذهبی و سجاده ها که کاملاً با فرهنگ و مذهب مردمان این خطه کویری همسازی و هماهنگی دارد، توجیه می سازد.

"نقش خورشید در تزئینات بناها کمابیش به کار رفته است. از جمله این بناها می توان به طرح زیر گنبد «امامزاده عبدا... بافق» اشاره نمود". (شیخ علیشاهی، ۱۳۸۶:۵۶)

طرح سردار جنگی

«سردار نصیرخان بختياری»، ملقب به «سردار جنگ»، در روز سه شنبه، چهارم شوال (سال ۱۳۲۷ ه.ق) به یزد وارد شد (تصویر شماره ۲). وی بعد از ورود، با کمال جدیت و سرعت پس از تحقیق و رسیدگی در صحت انتخاب، انجمن ولایتی را منعقد نمود و این اولین فرمانداری است که در یزد پرچم مشروطیت را برافراخت. (تشکری، ۱۳۷۹:۲۳۹). او مدرسه ای به وضع جدید، به نام مدرسه «نصیر»، دایر گردانید. (فلمسیاه، ۱۳۷۰:۲۴۰)

از اقدامات اساسی سردار جنگ، بازگرداندن امنیت به راه های منتهی به یزد بود. در زمان وی سارقینی که در اطراف خراسان بودند، مقدار زیادی از اموال تجار یزدی را دزدیده؛ سردار با دستگیری سارقین، اموال ایشان را بازگردانید و با این کار حمایت تجار را به خود جلب نمود، و از این رو تجار به یادگار این پیروزی و خدمت، مدرسه ای به نام «تشکریه» در یزد می سازند و «فرخی یزدی» منظومه ای به نام «فتح نامه» می سراید که در سال ۱۳۲۸ به انضمام مسطی، در مدح سردار جنگ در مقاله روزنامه معرفت (روزنامه محلی یزد در عصر مشروطه)، جالب توجه می نماید: (تشکری، ۱۳۷۷:۷۶)

«افسر سلطان گل پیدا شد از طرف چمن
مقدمش یا رب مبارک باد بر سرو و سمن
خوش بجای خویشتن بود این نشست خسروی
تا نشیند هر کسی اکنون بجای خویشتن

و مجنون در خانه «ملک التجار»، کاشی‌کاری‌های ایوان اصلی «مسجد جامع یزد» و حتی گونه‌ای از آن را در «قبالة ازدواجی» مربوط به دوره قاجاریه (موجود در موزه کتابخانه وزیر یزد)، از این نقش بهره گرفته‌اند.

طرح سردار جنگی به مرور زمان، علاوه بر گسترده شدن، دچار تغییر و تحولاتی نیز شد؛ بندها و فرم‌ها گسترش یافتند و گل‌های فرنگ زمینه را پوشش دادند. بر اساس آنچه در مجموعه آقای «غفاری»^[۱۱] دیده شد که مربوط به حدود ۱۰۰ سال پیش است؛ بندها قوی‌تر شده و تعداد واگیرها نیز افزایش یافته است. رنگ زمینه متن و حاشیه، نخودی یا کرم است که همین رنگ در طرح‌های بعدی حفظ شده است و رنگ زمینه قاب‌های اصلی تشکیل‌دهنده طرح نیز، رنگ‌های لاک‌ی و آبی فیروزه‌ای خود را حفظ کرده‌اند. نکته قابل توجه این که، شطرنجی‌های این طرح با خط‌کش و به صورت دستی کشیده شده است و خیلی منظم و یکسان نیست (تصاویر شماره ۵ و ۶).

"سفارش‌دهندگان این طرح در گذشته، سرمایه‌داران بودند و حتی کهنه این قالی برایشان ارزشمند بود چنانچه برای صادرات، از کهنه آن بیشتر استقبال می‌شد. این قالی معمولاً در اندازه ۲۴ متری و با رج‌شمار ۲۸ یا ۲۹ بافته می‌شد." (مصاحبه، علی‌مندگاری، تیر ۱۳۹۱)^[۱۲] متن این قالی دارای قاب‌های زیاد و رنگ‌های متنوع با قوس و کمان‌های زیادی است که شاید نماد کمان‌های جنگی و نیزه (در ارتباط با جنگ‌آوری نصیرخان) باشد.^[۱۳] (وزیری فر، ۱۳۸۱: ۱۴ و ۱۵) در جدیدترین نمونه این طرح (تصویر شماره ۷)؛ "کمان‌های موجود در طرح، دو قاب را به هم مرتبط می‌کند و عملکردی مانند بازو بند دارد. در لابه‌لای آن گل‌های پنج‌پر و گل فرنگ دیده می‌شود و در حاشیه آن نیز مانند متن قالی، همان اسلیمی‌ها قاب‌ها را به هم متصل می‌کنند." (رستگار و افروغ، ۱۳۸۹)

از جهت همنشینی نقوش در قالی‌های اخیر سردار جنگی و نوع چیدمان آن در قالی می‌توان مقایسه‌ای تطبیقی داشت با آنچه در پارچه ابریشم زری، که به دست «غیاث‌الدین علی نقشبندی» از معروف‌ترین پارچه‌بافان عصر صفویه، بافته شده است (تصویر شماره ۸). نحوه ساختار و قرارگیری نقوش در این پارچه و قالی سردار جنگی، گویای تأثیرپذیری هنرها در یزد می‌باشد. به‌ویژه با در نظر گرفتن این مطلب که بافندگان پارچه‌های دستی به هنر قالی‌بافی روی آوردند، که می‌تواند مؤید این نکته باشد. از دیگر نمونه‌ها که بسیار به ساختار این پارچه نزدیک است؛ کاشیکاری «حمام گنجعلی خان کرمان» می‌باشد، که به دست «استاد محمد معمار یزدی» انجام گرفته است؛ که از نظر همنشینی نقوش و ساختار شکل‌گیری طرح اصلی با نقوش این پارچه و طرح در قالی سردار جنگی شباهت وافری دارد.

تصویر شماره ۴: قالی ترنج‌دار، از مجموعه قالی‌های احیاء شده در یزد (فرش نصیریانی)

تصویر شماره ۳: قالی ترنج‌دار، محل بافت: یزد (سایت: persianrug)

"نام این طرح، با «سردار نصیرخان بختیاری ملقب به سردار جنگی» که در سال ۱۹۰۸ میلادی (اواخر قاجار و اوایل پهلوی)، به یزد وارد شد، در ارتباط است." (مصاحبه، دهقان^[۱۴]، تابستان ۱۳۹۰) طبق تحقیقات میدانی نگارنده دو گمانه‌زنی در رابطه با نام این قالی وجود دارد: ۱- سردار جنگی، خود سفارش‌دهنده بافت این قالی در یزد بوده است. ۲- این قالی توسط مردم یزد به عنوان تشکر به سردار هدیه شده و به مرور زمان به نام سردار جنگی مزین شده است.

مهم‌ترین و اصلی‌ترین نقش در طرح اولیه سردار جنگی (تصاویر شماره ۳ و ۴)، نقش میانی است که شبیه به دسته شمشیر است و به صورت ترنجی بسیار بزرگ در زمینه قالی خودنمایی می‌کند. در وسط این نقش، ترنجی با زمینه لاک‌ی (با رنگ لچک‌ها یکسان است)، وجود دارد که در مرکزیت آن گل هشت‌پر با دو رنگ آبی و کرم (با رنگ لوتوس‌های هفت‌پر حاشیه یکسان است)، به کار رفته است. بر روی یونیفورم «سردار نصیرخان بختیاری» نیز نشان‌هایی به نقش گل هشت‌پر وجود داشت. البته قابل توجه است که این نشان نظامی، بیانگر ترفیع و درجه نظامی صاحب آن است؛ که بر روی لباس تمام شاهان و بزرگان قاجار اعم از «محمدعلی شاه» و «احمدشاه» قاجار نیز دیده شده است. شکل اصلی نقوش و قاب‌های تشکیل‌دهنده این طرح در قالی‌ها، به گونه‌ای ثابت است و بر همین اساس مقایسه‌ای تطبیقی از آن خواهیم داشت، با دیگر نقوش مشابه در هنرهای بومی استان یزد؛ که بیانگر این مطلب است که کاربرد این نقوش در هنرهای دیگر نیز، برای مردمان یزد نوعی عادت به حساب می‌آمده و رواج بسیار داشته است.

گچ‌بری بر روی کاهگل، از جمله هنرهای بومی یزد به‌شمار می‌رود که معماران یزدی در اجرای آن مهارت کافی داشتند (تصویر شماره ۵). در خانه‌های تاریخی‌ای مانند «خانه کلاه‌دوزها» و «خانه ملک‌زاده» در دوره قاجاریه و «خانه ملک‌التجار» مربوط به دوره صفویه، این نقش قابل مشاهده است؛ و جالب اینکه، گل هشت‌پر در میان آن خودنمایی می‌کند. در آینه‌کاری‌های سقف اتاق لیلی

۱۱- تولیدکننده قالی دستباف با طرح‌های سردار جنگی و احمد محمدآبادی در یزد.

۱۰- مهندس علی محمد دهقان منشادی از اساتید مرکز آموزشی علم و فرهنگ یزد.

تصویر شماره ۷: قالی با طرح سردار جنگی (عکس از آرشیدو تصاویر قالی های دستباف احیاء شده قالی نصیریانی در یزد)

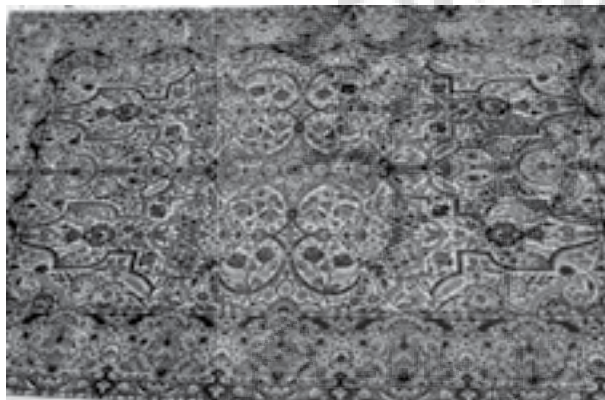

تصویر شماره ۶: قالی با طرح سردار جنگی، مجموعه آقای غفاری (عکس از نگارنده)

تصویر شماره ۵: واگیره طرح سردار جنگی نقاشی شده بر روی پارچه، از مجموعه خصوصی آقای غفاری (عکس از نگارنده)

زیر دست به سردار هدیه شده است. (تصویر شماره ۹) "قالی امیر جنگی با زمینه های لاکه، مسی و سرمه ای و در سایزهای متفاوت و متنوعی بافته می شده است. امروزه تغییرات زیادی در طرح این قالی رخ داده است (تصویر شماره ۱۰) به طوری که در نگاه اول شناخت آن به سختی امکان پذیر است و رنگ های آن ملایم و باب سلیقه مشتری امروز انتخاب می شود". (مصاحبه، علی مُندگاری، تیر ۱۳۹۱)

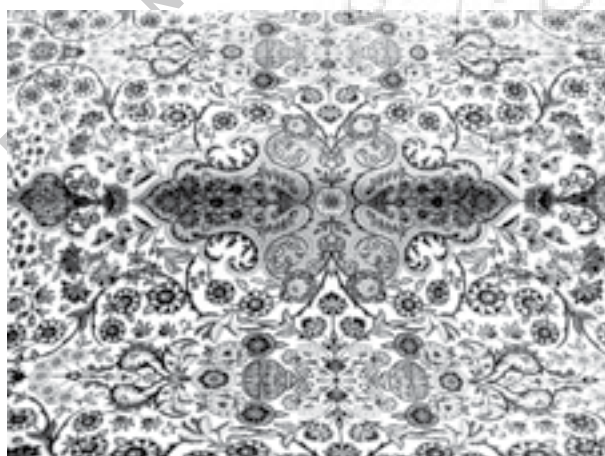
تصویر شماره ۹: قالی با طرح امیر جنگی، موجود در اتحادیه قالی دستباف استان یزد (عکس از نگارنده)

تصویر شماره ۸: پارچه ابریشم زری عمل غیث، (رمضانخانی، ۱۳۸۷: ۲۳۶)

طرح امیر جنگی

طرح امیر جنگی متشکل است از واگیره ای که در طول و عرض قالی تکرار می شود. این طرح دارای قاب هایی با رنگ یکسان و یکنواخت است که به واسطه بندهایی به هم متصل شده اند. ساختار کلی طرح و نقشه آن از قالی سردار جنگی اقتباس شده است و طبق تحقیقات میدانی نگارنده، مشهور است که این طرح توسط یکی از زیردستان سردار نصیربختیاری سفارش داده شده تا به سردار جنگ هدیه داده شود. به همین دلیل طرح، نقش و رنگ آن از قالی سردار جنگ اقتباس شده است و از نظر ساختار طرح و نقشه، همان طرح سردار جنگی است و پس از آن در یزد رونق یافته است. ولی این طرح از تنوع کمتری در طرح و به ویژه در رنگ، نسبت به طرح سردار جنگی برخوردار است و به گونه ای مترکم تر کار شده؛ تا مشخص شود که این قالی توسط

تصویر شماره ۱۰: نمونه امروزی قالی امیر جنگی، مجموعه آقای علی مُندگاری (عکس از نگارنده)

طرح احمد محمدآبادی

طرح «احمد محمدآبادی» که در زبان محلی یزد به «احمد مندوبایی یا احمد مندوایی» نیز شهرت دارد، مانند دیگر طرح‌های رایج در یزد، واگیره‌ای است؛ که واگیره آن ۱۶ بار در کل قالی تکرار می‌شود. (تصویر شماره ۱۱) نام این طرح از طراح و تولیدکننده یزدی آن یعنی «احمد حسینی محمدآبادی» گرفته شده است. او در روستای محمدآباد یزد، در خانواده‌ای هنرمند چشم به جهان گشود. وی در زمینه هنر ید طولایی داشته است و در حیطه‌های مختلفی از جمله جوراب‌بافی، نقاشی با ناخن، خطاطی و به‌ویژه در طراحی قالی مهارت زیادی داشت. (تصویر شماره ۱۲) کارگاه قالی‌بافی او در روستای محمدآباد بوده و به بافت قالی‌های بزرگ پارچه، به خصوص قالی احمد محمدآبادی، مبادرت می‌ورزیده است!

(مصاحبه، حسینی^{۱۳۱}، زمستان ۱۳۹۱)

تصویر شماره ۱۱: قدیمی‌ترین نمونه طرح احمد محمدآبادی، (عکس از اتحایه قالی دستباف استان یزد)

تصویر شماره ۱۲: عکس احمد حسینی محمدآبادی، (موجود در آرشیو تصاویر خصوصی آقای سیدیحیی حسینی)

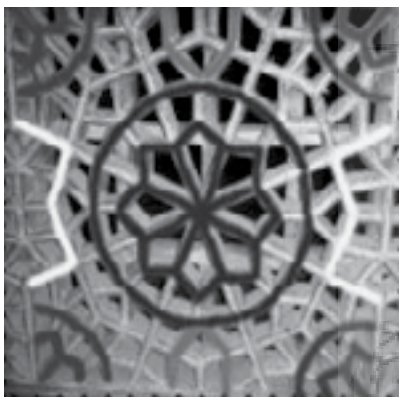
فرم و ساختار اصلی نقوش و همنشینی طرح، در تمام دوره‌ها حفظ شده و بیشترین تغییرات در رنگ آن اتفاق افتاده است. در قدیم از سرمه‌ای تند و فیروزه‌ای در متن استفاده می‌کردند و امروزه کرم آن محبوبیت بیشتری دارد. از بارزترین نقوش این طرح، شمسه هشت‌پر است که تعداد آن در متن (با در نظر گرفتن شمسه‌های نیمه و یک چهارم)، نیز به هشت عدد می‌رسد. در رابطه با نقش ترنج هشت‌پر (شمسه) به‌کار رفته در این طرح،

۱۲-خواهرزاده احمد محمدآبادی

و ارتباط آن با فرهنگ و هنر یزد، می‌توان به نتایج قابل توجهی دست یافت. کاربرد وسیع این نقش در هیأت‌های متنوع و گوناگون در بسیاری از آثار هنری یزد: اعم از تزئینات وابسته به معماری مانند گچبری، کاشیکاری، آئینه‌کاری، گره چینی در و پنجره‌ها و...، زیلوبافی، پارچه‌بافی دستی (شعربافی)، سفال‌سازی و هنرهای دستی زنان مانند سوزن‌دوزی بر روی پارچه‌های مخمل در اواخر قاجار و پارچه زرتشتیان که به «گبردوزی» شهرت دارند؛ سندی غیرقابل انکار از مقدس و محترم بودن این نقش در بین مردمان کویر بوده است؛ تقدس، با زمینه برکت خواهی از نعمتی بزرگ مانند خورشید.

این نقش پایه‌ی نقوشی دیگر مانند بته، سرو، چلیپا و... در هنر یزد، حضوری فعال و غیرقابل انکار داشته و دارد. نقش خورشید نماینده و معرفی، شایسته برای کویر است و شمسه هشت‌پر معنایی جز این ندارد. به‌طورکلی این طرح سرشار از آرامش کویر است و تداعی‌کننده یک شب تابستانی با آسمانی صاف و پر ستاره.

اگر اضلاع نقش لوزی در قالی احمد محمدآبادی را به طرفین ادامه دهیم، از قطر ۴۵ درجه شمسه‌های بزرگ نیمه و یک چهارم که مماس به لبه حاشیه‌ها هستند برخورد می‌کند و ارتباط نقوش حاصله، این قالی را به گره چینی نرده چوبی موجود در اصفهان نزدیک می‌کند. در تصویر بعدی تمام نقوش و همنشینی آن‌ها در کنار یکدیگر با آنچه در این قالی آمده است کاملاً مطابقت می‌کند. (تصویر شماره ۱۳)

تصویر شماره ۱۳: گره چینی نرده چوبی امامزاده اسماعیل اصفهان دوره قاجاریه (عکس از آقای تهرانی^{۱۳۲})

"این قالی معمولاً در هفت رنگ، لاجوردی یا سرمه‌ای، لاک، کرم یا سفید، قهوه‌ای، دارچینی و فیروزه‌ای بافته شده است. فیروزه‌ای از رنگ‌های مهم قدیمی بوده که بعدها منسوخ شد. این قالی معمولاً در اندازه‌های ۳×۴ و ۲/۵×۳/۵ بافته می‌شده است." (مصاحبه، علی‌مُندگاری، تیر ۱۳۹۱)

طرح تال و خونچه

این قالی با طرح واگیره‌ای، متشکل از نقوش اصلی تال و خونچه است؛ که در طول و عرض قالی تکرار می‌شود. (تصویر شماره ۱۴) به احتمال زیاد، این طرح از منطقه بختیاری

۱۳- آقای تهرانی از در و پنجره سازان به روش گره چینی در یزد می‌باشند، که تصویر مذکور را به طور اتفاقی در امامزاده اسماعیل اصفهان دیده و برای نگارنده فرستادند.

به یزد آمده؛ زیرا "دو روستا به نام‌های «طالخونچه» و «علی‌آباد» در منطقه شهرکرد، قالی‌های زیبایی متشکل از لوزی‌هایی کنگره‌ای که اطراف آن را گل‌های ریزی پر کرده‌اند، می‌بافتند." (حشمتی رضوی، ۱۳۸۹: ۴۳) این طرح در منطقه بختیاری با گره ترکی (متقارن) و یک پود بافته می‌شده اما در یزد با گره فارسی (نامتقارن) و دو پود رواج داشته است.

تصویر شماره ۱۴: قالی با طرح تال و خونچه موجود در آرشیو تصاویر قالی‌های اتحادیه قالی دستباف استان یزد

یزدی‌ها از قدیم تا به امروز در مراسم ختم و روضه‌خوانی، از سینی‌های فلزی کوچکی به‌عنوان سینی چای یک نفره، برای پذیرایی از میهمانان استفاده می‌کنند که به «تال» شهرت دارد. در یک طرف سینی، استکان چای و در طرف دیگر قند، خرما و یا کیک قرار می‌گرفت. واژه «خوانچه» هم با مراسم «خوانچه بران» ازدواج در ارتباط است. "این قالی را بیشتر برای صادرات یا جهیزیه نوروستان می‌بافتند." (مصاحبه، علی‌مندگاری، تیر ۱۳۹۱) به نظر نگارنده، کاربرد دو نقش تال (نمادی از غم) و خونچه (نمادی از شادی) در کنار هم، در یک قالی، می‌تواند با کاربرد آن در جهیزیه مرتبط باشد. ارتباطی چون: پذیرفتن استمرار شادی و غم‌های زندگی در کنار یکدیگر، که در قالب واگیره‌ای بودن قالی، بیان می‌شود.

"این قالی بیشتر در سایز ۶ متری (۲×۳) و به ندرت سایز ۹ متری (۲/۵×۳/۵) آن بافته شده است. در قدیم زمینه‌های لاکه و سرمه‌ای و امروزه کرم آن محبوبیت دارد. معمولاً در ۷ رنگ بافته می‌شده که بعدها با ۹ رنگ بافته می‌شده و امروز، به تعداد ۱۰، ۱۲، ۱۷ و حتی ۱۸ رنگ هم، افزایش یافته است." (همان)

طرح شرق لندن

"نماینده شرکت «شرق لندن» که در یزد، کرمان و اصفهان فعالیت داشت، آقای «ملیک گرم» بود. طرح قالی‌های مورد نظر (تصویر شماره ۱۵)، توسط آقای «هوفنیر»، از لندن به نماینده این شرکت در ایران فرستاده می‌شد. طرح‌ها به کرمان و کاشان فرستاده می‌شد، تا از روی آن بکشند. این طرح در مناطقی از استان یزد مانند: شهرستان‌های یزد و مهریز، منطقه محمدآباد یزد و روستای منشاد، بافته می‌شد. رنگ‌رزی خامه این قالی‌ها نیز در یزد انجام می‌گرفت. همان‌طور که گفته شد، الیاف این قالی‌ها دست‌ریس

بود، که تولید آن در روستای «سانج» یزد، صورت می‌گرفت. نظارت بر انجام بهتر این مراحل در یزد، برعهده «اسفندیار یزدان پرستان^{۱۴}» بود و ایشان مسئول مهیا کردن زمینه مراحل تولید بودند. در نهایت این قالی‌ها از یزد به اصفهان فرستاده می‌شد تا در آنجا، شسته و آماده شده به لندن فرستاده شود. بجز «اسفندیار یزدان پرستان (وفات سال ۱۳۶۱ ه.ش)»، برادر ایشان یعنی «خدابخش یزدان پرستان (وفات سال ۱۳۵۳ ه.ش)» نیز در کار تولید قالی شرق لندن (فقط فروش خارجی) بودند. برادران «یزدان پرستان»، در تولید قالی‌های دیگری مانند: سردار جنگی، بند ماهی، گل ماهی و احمد محمدآبادی (برای فروش داخلی) نیز فعالیت داشتند.

شروع فعالیت آن‌ها حدوداً، از زمان پهلوی بود، که حدود سال ۱۳۵۲، قالی گران شد و تولید آن دیگر سودآور نبود و دیگر خریدار نداشت. قالی شرق لندن در سایزهای متنوعی تولید می‌شد اعم از: (۱×۱/۳۰)، (۱×۱۸۰)، (۸۰×۱۰۰)، (۱/۵۰×۱/۵۰)، (۲×۲)، (۲×۳)، (۲/۵×۳/۵)، (۱/۸۰×۲/۸۰) و (۱/۷۰×۲/۴۰) بود و زمینه قالی‌های شرق لندن معمولاً به یکی از این سه رنگ بود: لاکه، کرم و آبی.

از مشخصات خاص دیگری که می‌توان به اصل بودن تولید، توسط «یزدان پرستان» پی برد، داشتن یکی از این سه علامت بر حاشیه قالی بوده است:

- ۱- بافتن نام «یزدان پرستان»، بر حاشیه عرضی قالی.
- ۲- بافتن نام «شرق لندن»، بر حاشیه عرضی قالی.
- ۳- بافتن تصویر کوچک زرد رنگ تاج شاهی بر حاشیه قالی؛ که این تاج علامت دوره پهلوی بوده است."

(مصاحبه، فرهنگند^{۱۵}، شهریور ۱۳۹۱)

در جدول شماره ۱ به بررسی مقایسه تطبیقی بین نقوش قالی‌های واگیره‌ای یزد با نقوش هنرهای بومی استان یزد پرداخته شده است.

تصویر شماره ۱۵: قالی دستباف یزد با طرح شرق لندن از مجموعه خصوصی آقای فریدون فرهنگند (عکس از نگارنده)

۱۴- ناظر کیفی قالی‌های تولیدی برای کمپانی شرق لندن در یزد و تولیدکننده قالی دستباف به ویژه احمد محمدآبادی و سردار جنگی.

۱۵- بازنشسته آموزش و پرورش و در ضمن خواهر زاده اسفندیار یزدان پرستان می‌باشند. ایشان حدود ۳۰ سال است که فروشنده قالی‌های دستباف یزد می‌باشند.

نتیجه‌گیری

رواج قالی‌بافی در استان یزد را باید مقارن با افول نساجی دستی (شعربافی) در دوره قاجار و گرایش نساجان (شعرباغان) یزدی در همین زمان، به حرفه قالی‌بافی دانست. مراحل شکل‌گیری قالی در تمام این دوران و پس از آن، به شیوه مناطق فارسی‌باف، صورت می‌گرفت. اما ویژگی‌های خاص و بومی طرح، نقش یا رنگ برخی قالی‌های بافته شده در این دوران، آن را مخصوص یزد می‌نماید.

بررسی رایج‌ترین قالی‌های بافته‌شده در این دوران، نشان می‌دهد که این قالی‌ها دارای وجه مشترکی در واگیره‌ای بودن طرح هستند که از مهم‌ترین دلایل انتخاب آن می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

۱- شعرباغان یزدی به فنون واگیره‌بافی در پارچه مهارت داشتند.

۲- هزینه سفارش این گونه طرح‌ها، به دلیل کوچک بودن، برای سفارش‌دهندگان کمتر می‌شد. (با توجه به اوضاع اقتصادی نابسامان آن زمان)

طرح‌های گل و ماهی (هراتی)، سردارچنگی، امیرچنگی، احمد محمدآبادی، تال و خونچه و شرق لندن از مهم‌ترین و رایج‌ترین طرح قالی‌های واگیره‌ای این دوران به شمار می‌رفتند که علاوه بر واگیره‌ای بودن، دارای ویژگی‌هایی خاص و منحصر به فردی نیز بودند که آن‌ها را با یزد پیوندی ناگسستنی می‌داد.

از این بررسی‌ها چنین نتیجه می‌شود که، قالی‌های دستباف یزد متأثر از هنرهای سنتی و بومی یزد است که برای بافت آن از همه هنرها و نمادهای یزد، موجود در کاشیکاری، سفالگری، شعربافی و تزئینات بناهای تاریخی و... در طرح، نقش و رنگ قالی‌ها استفاده شده است. بنابراین هنر قالی‌بافی نیز علاوه بر حرفه‌ای برای کسب درآمد، تجلی‌گاه افکار، نیازها، اعتقادات و حتی تاریخ یزد نیز بوده است و این موضوع را اثبات می‌نماید که پذیرش طرح برخی از این قالی‌ها (مانند تال و خونچه و گل و ماهی) از شهرهای دیگر و رواج و محبوبیت آن در بین مردمان یزد، تقلیدی محض و صرفاً راهی برای کسب درآمد نبوده است.

هنرمندان یزدی در ارائه ساختار طرح قالی‌های دستباف خود، از همه هنرهای سنتی یزد استفاده کرده‌اند؛ تا ضمن تولید زیباترین قالی‌ها، نمادهای هنری، مذهبی و آئینی را که در طول سالیان دراز در فرهنگ غنی یزد جاری بوده را، حفظ و معرفی نمایند. وجود کارگاه‌های فعال در سراسر استان و تولید قالی‌های متنوع در گذشته، ضرورت حفاظت از این ارزش‌های فرهنگی را، اکنون مطرح می‌سازد.

پژوهش‌های گسترده در این حوزه به عنوان یک ضرورت می‌تواند گام‌های مثبتی را در اشاعه هنرهای اصیل یزد برداشته و استانداردهای هنر قالی‌بافی یزد را که ریشه در فرهنگ غنی یزد دارد، احیا نموده و در توسعه نسل‌های آینده مؤثر باشد. این پژوهش می‌تواند مؤسسات و مراکز علمی و هنری مرتبط با قالی‌های دستباف یزد را در حفظ، احیاء و ترویج طرح، رنگ و

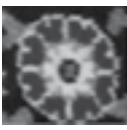

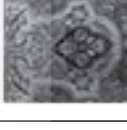

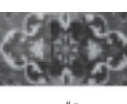

نقش قالی‌های استاندارد یزد با برگزاری نمایشگاه و همایش‌های علمی، کمک نماید تا در سایه آن کارگاه‌های قالی‌بافی با حفظ استانداردهای بومی، میراث فرهنگ یزد را تداوم بخشند.

لذا چه‌بسا که علاوه بر نمونه‌های بررسی شده در مقاله حاضر، قالی‌های دیگری هم که در یزد بافته شده‌اند از لحاظ جنبه‌های گوناگون به فرهنگ، تاریخ و هنر یزد وابسته باشند. بنابراین پژوهش‌های گسترده و جهت‌دار بر روی قالی‌های بافته شده در این استان و معرفی آن به مسئولان و دست‌اندرکاران برای استانداردسازی قالی دستباف از بزرگترین اهدافی است که باید در آینده‌ای نه چندان دور به آن پرداخت. با معرفی و نمایش قالی‌های قدیمی یزد (توسط مسئولان) به تولیدکنندگان، بافندگان و تمام علاقمندان این هنر؛ در قالب نمایشگاه‌های تخصصی، می‌توان در جهت فرهنگ‌سازی، تولید و درآمد بیشتر گام‌های بلندی برداشت و از فراموشی آن جلوگیری نمود. ■

منابع

- ۱- ادواردز، سیسیل (۱۳۶۸). قالی ایران. ترجمه مهیندخت صبا، تهران، فرهنگسرای یساولی.
- ۲- تشکری بافی، علی‌اکبر (۱۳۷۷). مشروطیت در یزد از ورود اندیشه نوین تا کودتای سیدضیاءالدین طباطبایی (۱۲۹۹-۱۲۸۵ ه.ش). یزد، مرکز پژوهش‌شناسی.
- ۳- حشمتی رضوی، فضل‌الله (۱۳۸۹). تاریخ قالی (سیر تحول و تطور قالی‌بافی ایران). تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
- ۴- دهقان، علی‌محمد (۱۳۸۵). «جغرافیای بافت قالی استان یزد». سازمان صنعت، معدن و تجارت استان یزد.
- ۵- رستگار، نازنین السادات و محمد افروغ (۱۳۸۹). «زیبایی‌شناسی قالی یزد با نگاهی به طرح و نقش و رنگ». کتاب ماه هنر، شماره ۱۴۷. تهران.
- ۶- رمضانخانی، صدیقه؛ هنر نساجی در شهر یزد. یزد؛ سبحان نور، پایگاه میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری شهر تاریخی یزد؛ ۱۳۸۷.
- ۷- زکریایی کرمانی، ایمان (۱۳۸۸). شال‌های تومه کرمان، تهران: نشر آثار هنری متن.
- ۸- قلم‌سیاه، اکبر (۱۳۷۰). تاریخ سال شماری یزد، شماره ۲۸، تهران: فرهنگ ایران زمین.
- ۹- وزیرفر، امیر عباس (۱۳۸۱). «کنکاشی در قالی یزد». ماهنامه قالی ایران، شماره ۴۶، دی و بهمن، تهران.

نام	نوع طرح	نقوش اصلی	ارتباط نقوش با یزد	منشأ اصلی طرح	رنگ و ارتباط آن با یزد
گل و ماهی (هراتی)	واگیره‌ای: (متشکل از دو ماهی و یک گل در میان آن)		- موجود در هیأت‌های متنوع هنرهای بومی یزد - در یزد نماد: خورشید	- شرق ایران، به ویژه خراسان - نام هراتی این قالی با هرآت افغانستان در ارتباط است.	- سرمه‌ای: برای زمینه متن و حاشیه ثابت است؛ نمادی از طلب آب، باران خواهی - لاک: رنگ ماهی؛ تأکید به عنصر ماهی با تالابوسفید فلس (ناتورالیستی)
			- گنبدخانه مسجد جامع کمبریزد - در یزد نماد: مهرپرستی		
			موجود در سفال و طلاسازای یزد - نماد حیات		
سردار جنگی	یک چهارم: لچک و ترنج		- در هنرهای بومی یزد - نماد کلی: شمشیر به دسته شمشیر، جنگ‌آوری	- منشأ اصلی طرح مشخص نیست. - نام طرح: از سردار نصیرخان بختیاری، ملقب به سردار جنگ	- در گذشته: لاک و کرم برای زمینه متن - امروزه: طبق درخواست سفارش دهنده
			نمونه‌ای از این دست در هنرهای دیگر یافت نشد		
سردار جنگی	واگیره‌ای		- در هنرهای وابسته به معماری در یزد - در یزد، بندها نماد: کمان و نیزه (جنگ‌آوری و شجاعت)	منشأ اصلی: طرح لچک و ترنج دار آن	- امروزه: طبق درخواست سفارش دهنده
					
امیر جنگی	واگیره‌ای و یک چهارم	با سردار جنگی یکسان است ولی بند و کمان‌های محدودتری دارد	هنرهای بومی یزد	- منشأ اصلی: نام مشخص - نام طرح: از زبردست سردار جنگ ملقب به امیر جنگ	- در گذشته: لاک مسی و سرمه‌ای - امروزه: کرم
احمد محمد آبادی	واگیره‌ای (ترنج ۸ پر و دو نقش تزئینی)		- موجود در هیأت‌های متنوع هنرهای بومی یزد - در یزد نماد: خورشید	- منشأ اصلی: نام مشخص - نام طرح: از طراح و تولیدکننده آن «احمد حسینی محمدآبادی»	- در هفت رنگ بافته می‌شد
تال و خونچه	واگیره‌ای (دو نقش تال و خونچه)		- هنرهای بومی یزد: زیلوبافی - در یزد نماد: غم	چهارمحال و بختیاری	- در هفت رنگ بافته می‌شد - امروزه: تا ۱۸ رنگ بافته می‌شود
			- هنرهای بومی یزد: زیلوبافی، معماری - در یزد نماد: شادی		
شرق لندن	واگیره‌ای (ترنج ۸ پر و بندهای تزئینی)		- در یزد نماد: خورشید	- منشأ طرح نام مشخص - طبق سفارشات شرکت لندن در یزد بافته می‌شد.	سرمه‌ای، لاک و... (طبق سفارشات بافته می‌شد)
			- این نقش ساده شده نقش دسته شمشیر سردار جنگی		